

է մարդկանց մէջ կրօնական համոզումն մտցնել. և եթէ յաջողուի էլ մարդկանց բռնի կերպով որ և է եկեղեցու ծոց քշել, այդ եկեղեցին կը դադարի բառի բուն նշանակութեամբ եկեղեցի լինելուց, քանի որ նրա անդամները զուտ հաւատացեալներ չեն լինի: Միմիայն այնտեղ է եկեցին ընդգրկում իսկական—զուտ հաւատացեալների, ուր հաւատալու կամ չհաւատալու, ուրիշ խօսքով՝ խղճի կատարեալ ազատութիւն է տիրում. և միմիայն այդպիսի տեղում է, որ եկեղեցին ներկայանում է իսկական—անկեղծ հաւատացեալների հասարակութիւն—ժողով. այն՝ ինչ որ պէտք է լինի:

Հ. Յովակիմեան.

ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՎԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ե.

Հայ կրօնաւորութեան գեղծ կեանք. Մեծն Ներսէս Է Ա. Եփեսոսի ժողովը: Կրօնաւորական հաստատութիւնների տեսակներ. Ա. Եփեսոսի կանոնների աղբիւրը: Ներսէսի բարեկարգութեան հետեւանմները «ծագումն հայ վանականութեան» քս Յ. Թովմեանի: Աստուածապատկերութեան ժամերը:

Հաւանորէն Հայաստանի կրօնաւորները մինչև Մեծն Ներսէս որոշ կարգ կանոն չունէին» նրանք կամասարի խոտաճարակների պէս անմարդաբնակ տեղերում ցաք ու ցրիւ էին ապրում կամ Եւտատթէոսի հետեւողների պէս կրօնաւորի սքեմով գիւղերում ու քաղաքներում հետզհետէ մոռանալով և կրօնաւորութեան մաքուր կենցաղը զեղծ կեանք էին վարում: Կրօնաւորութիւնը որոշ կազմակերպութիւն ստացաւ Դ. դարի Բ. կէսին Ներսէս մեծի հայրապետութեան օրով:

Ս. Ներսէս մեծը, որ 364 թուին հայրապետական գահ բարձրացաւ, հետեւեալ 365 թուին Արշակ թագաւորի հաւանութեամբ գումարեց Աշտիշատի ժողովը¹⁾։ Այս ժողովը շատ նշանաւոր է իւր սահմանած կանոններով, որոնք ընդգծում են քրիստոնէական առաքինութիւնները ընդարձակ չափերով, առաջնորդուած մարդասիրական սկզբունքներով։

Ժողովի առաջին կանոնը արգելում է մերձաւոր ազգականների մէջ ամուսնութիւնը, որին դիմում էին մանաւանդ նախարարական տները իրանց ժառանգութիւնը իրանց տոհմի մէջ պահպանելու համար։ Երկրորդ կանոնը արգելում է ննջեցեալների վերայ հեթանոսաբար կոծանելը, պէս պէս սճիրներն ու անկարգ գործերը։ Երրորդ կանոնը սահմանում է շինել բորոտների համար ուրկանոցներ, աղքատ հիւանդների համար հիւանդանոցներ և կաղերի ու կոյրերի համար անկելանոցներ, որովհետև փոխադրական և վարակիչ հիւանդութիւն ունեցողներին այդ ժամանակ քաղաքներից ու գիւղերից դուրս էին անում։ Չորրորդ կանոնը սահմանում է այրիանոցներ և որբանոցներ շինել, որովհետև անխնամ մնալով որբերը անձնատուր էին լինում գողութեան, իսկ այրիները՝ անկարգութեան։ Հինգերորդ կանոնը սահմանում է հիւրերի և օտարների համար քաղաքներում ու գիւղերում հիւրանոցներ հաստատել։

Երրորդ, չորրորդ և հինգերորդ կանոններով սահմանած բարեգործական և մարդասիրական հաստատութիւնները ապահովելու և նրանց պէտքերը հոգալու համար սահմանեց ստանալ կալուածներից, գիւղերից ու ագարակներից հաս, իսկ քաղաքներից՝ տուրք։

Մեր ձեռնարկութեան համար կարևոր է Աշտիշատի ժողովի վերջին—վեց երրորդ կանոնը. ահա այն.

«Վեցերորդ, կրօնաւորք այնր ժամանակի սկսեալ էին

1) Չամչ. Հայոց պատմ. հատ. Ա. գլ. ԽԳ. եր. 440—441։
Մովս. Խորեն. գիրք Գ. գլ. Ի. Փաւստ. Բիւզ. դպր. Գ. գլ. Դ։

դատարկաշրջիկը լինել և ոմանք ի նոցանէ նստէին ի տունս աշխարհականաց ի քաղաքի. և բազումք հանապազօրեայ ի գեօղն բնակէին իբրև ի վանս՝ Այսմ կամելով դարման տանել հրամայեաց (Ներսէս) շինել զերիս դասս բնակուկութեան կրօնաւորաց յանապատ տեղիս. առաջին զեղբայրանոցս կամ վանս միաբանակեաց կրօնաւորաց (Իլլարիօնի պէս) երկրորդ զմիայնանոցս, այսինքն այնպիսի վանս, յորում թէպէտ և բազումք բնակէին, բայց առանձինն ճգնէին, երրորդ՝ զառանձնակեցաց խրճիթս բազումս (եղիպտացոց սկիթների պէս) և յամենայնի ի սոսա կարգեաց կանոնս:

Մովսէս Խորենացին այս տեսակ կրօնաւորական հաստատութիւնները անուանում է եղբայրանոց, մենաստանին յատկանշնակաց խրճիթ. — «Շինէ (Ներսէս) յանապատ և և յանմարդ տեղին եղբայրանոցս և մենաստանս և յատկանշնակաց խրճիթս»¹⁾,

Խորենացին նոյն տեղում գրում է. «Մեծն Ներսէս... եկեալ ի Հայս զամենայն կարգս ուղղութեանց հարցն իւրոց նորոգեաց, այլ և առաւել ևս. քանզի զբարեկարգութիւնն, զոր ետես ի յունաց աշխարհին, մանաւանդ ի թագաւորեալ քաղաքն, ի սմա նկարագրէ. ժողով արարեալ»...: Այստեղ առանց առանձին յօդուածների յիշում է այն բոլորը, ինչ որ Աշտիշատի ժողովի անունով որոշ յօդուածների է վերածուած: Այսպիսով, ըստ մեզ, Աշտիշատի ժողովի կանոնների խմբագրութեան աղբիւրները եղել են Փաւստոս Բիւզանդ և Մովսէս Խորենացին:

Վանական և կրօնաւորական կանոնների մէջ մենք տեսնում ենք, որ Ներսէսը ծանօթ էր Անտոն անապատականին հետևող եգիպտական կրօնաւորների և ճգնաւորների, Իլլարիօնի հաստատած Պաղեստինի վանականների և ս. Բարսեղի միայնակեացների կարգերի հետ: Ներսէսի պէս մարդը ապրելով Յունաստանում, ընկեր լինելով ս. Բարսեղ Կեսարացուն և Գրիգոր Աստուածա-

1) Մովս. Խոր. գիրք Գ. գլ. Ի:

բանին, չէր կարող անտարբեր գտնուել դէպի քրիստոնէական այնպիսի հաստատութիւնները, որպիսիք են եղբայրանոցները կամ համաբնականների վանքերը, միայնանոցներն ու առանձնակեացները, որոնք, չենք սխալուի, եթէ ունենք քրիստոնէական եկեղեցու մէջ առաջին տեղն էին բռնում, որպէս բարեպաշտական հաստատութիւններ: Ներսէսի բարեկարգութեամբ այս հաստատութիւնները ոչ միայն բարեպաշտական, այլ և մարդասիրական հաստատութիւն են դառնում որպէս ապաստանարան անկեալների, ապանշարան օտարականների, պատսպարան աղքատների, տնանկների, որբերի և այրիների, և որպէս հիւանդանոց այնպիսի ախտաւորների, որպիսի են բորոտներն, ուրուկները, ևն, որոնք մերժում էին քաղաքներից ու գիւղերից իբրև վարակիչ հիւանդութիւն ունեցողներ: Օտարերկրեայ նմանօրինակ հաստատութիւնների մէջ պակասում էր մարդասիրականը, և Ներսէսը գերազանցեց Հայաստանում բարեպաշտական հաստատութիւններին բարեգործական և մարդասիրական ուղղութիւն տալով, և որ գլխաւորն է, ապահովելով այդ հաստատութիւնները հաստատուն եկամուտներով:

Ներսէսը կեսարիայում երբ ձեռնադրւում էր Եւսեբիոսից, ս. Բարսեղն էլ ներկայ էր ձեռնադրութեանը որպէս երէց: Ներսէսը իւր ընկեր Բարսեղի վանական հաստատութիւնների հետ լաւ ծանօթանալով նոյնը ներմուծեց և Հայաստանում, որով Հայաստանի կրօնաւորներն ու վանականները թէ և ս. Բարսեղի հետևող կոչուեցին, որպէս և նկատուած է Հայոց եկեղեցու կառավարութեան համար սահմանուած ռուսաց օրինագրքում¹⁾ բայց այդ հետևողութիւնը արտաքին ձևով է. Բարսեղի վանքերի մէջ մենք տեսնում ենք բարեպաշտութիւն, բայց բարեգործութիւն ու մարդասիրութիւնը որպէս կարգի և կանոնի վերածուած՝ չենք տեսնում:

Ներսէսը վանական և կրօնաւորական հաստատու-

1) Сводъ законовъ. томъ одинацатый, часть I. 107. 1197.

թիւների վերայ հայր և տեսուչ է կարգում Շաղիտային, Եպիփանին, Եփրեմին և Գինդ Սլկունուն¹⁾։ Իսկ մարդասիրական և բարեգործական հաստատութիւնների վերայ իւր սարկաւադապետ Խաղդին, «որ էր ի մարգաց Կարնոյ»։ Մովսէս Խորենացին ներսէսի այս բարեկարգութեան նկարագրութիւնը վերջացնում է հետեւեալ բառերով. «Եւ էր այնուհետեւ տեսանել զաշխարհս մեր ոչ որպէս բարբարոսս, այլանդակեալս, այլ որպէս զքաղաքացիս համեստացեալս»։

Պ. Յ. Թօփճեանը «ծագումն հայ վանականութեան»²⁾ յօդուածում ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ հայ եկեղեցին մեծ առընչութիւն ունէր Կապադովկիայի աթոռի հետ ու Լուսաւորչի և նրա յաջորդներից մի քանիսի այնտեղ ձեռնադրուելով և այն աւանդութիւնը, որ ու Լուսաւորչը Կեսարիայից ձեռնադրուած վերադառնալիս հայ կրօնաւոր է բերել՝ կարծում է, որ հայ կրօնաւորութիւնը յունական ծագումն ունի։ Մենք աւելի համակարծիք ենք մեր միաբանակից Երուանդ սարկաւադին (այժմ վարդապետ) հայ կրօնաւորութեան ծագումն ասորական համարելով, որովհետեւ ճշնաւորութիւնն ու կրօնաւորութիւնը հետը հաշուելով և վանականութիւնը Եգիպտոսից հետզհետէ անցաւ Պաղեստին, Ասորիք և Հայաստանի սահմանով՝ Փոքր-Ասիա, Փոքր-Ասիա ներմուծողն էր մեծն Բարսեղ, երբ ըստ պատմութեան, կրօնաւորութիւնը Հայաստանում սկսել էր արդէն թուական զեղծ կերպարանք ընդունել և մեծն Ներսէս հայրապետական աթոռ բարձրանալով առաջին գործը համարեց բարեկարգել կրօնաւորութիւնն ու վանականութիւնը Հայաստանում։

Առնելով Զենոբ Գլակից ընդհանրապէս ընդունած է կարծել, որ ու Լուսաւորչը Կապադովկիայից յոյն կրօնա-

1) Մովս. Խորենացի գիրք Գ. դ. Ի։

2) Լոյս չաբաթաթերթ. 9 ապրիլ. թ. 15, 7 և 28 մայիսի թ.թ. 19 և 22, 1905 թ.։

աւրներ բերեց, և այդ կրօնաւորներն կառավարելու համար հրահանգութիւն ստացաւ Կեսարիայի, իւր ձեռնադրող Ղևոնդ հայրապետից ¹⁾։ սակայն որովհետեւ արդէն հաստատուած է, որ Զենոբը յետին ժամանակի գրիչ է, գժուար չէ համարձակօրէն ասել, որ նրա առաջ բերած հրահանգութիւնը խմբագրուած է մեծն Ներսէսի գումարած Սշտիշատի ժողովի կանոնների հետևողութեամբ։ Մեր պատմիչներից Ագաթանգեղոսը, Փաւստոսը, Մովսէս Խորենացին չեն յիշում, թէ ս. Լուսաւորիչը Կեսարիայից կրօնաւորներ բերեց, ընդհակառակն, ասորական ծագմամբ կրօնաւորների մասին նրանք բաւական տեղեկութիւններ են տալիս։

Ագաթանգեղոսը ս. Լուսաւորիչի Կեսարիայից վերադարձը այսպէս է նկարագրում ²⁾ «Մեծապատուով և թղթով և ժողովով զուրբն Գրիգոր անդուտ (ի Կեսարիայէ) ուղարկեցին իշխանօք հանդերձ, տուեալ ողջոյն։ Եւ յուղի անկեալ անտի շնորհօք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ գային հասանէին ի քաղաքն Սեբաստացոց, և անդ յեցան յերեկօթս՝ աւուրս ոչ սակաւս։ Եւ անդ տեսանէր բազմութիւն եղբարց՝ զորս հաւանեցուցանէր զնոսա ընդ իւր գնալ, զի վիճակեցուցէ զնոսա ի քահանայութիւն յիւրում աշխարհի»։

Այս հատուածից երևում է, որ ս. Լուսաւորիչը Սեբաստիայից է եղբայրներ, այսինքն վանականներ բերել, որ նրանցից քահանաներ, այսինքն աշխարհիկ հոգևորականներ կարգի Հայաստանում։ Այստեղ Կապադովկիայի և այն ևս յոյն կրօնաւորների մասին խօսք չը կայ։ Սեբաստիայից բերած եղբայրները կարող էին ազգով հայ, ասորի և մասամբ յոյն լինել, որովհետեւ այդ քաղաքը համարուելով հանդերձ հայ եպիսկոպոսական աթոռ, գտնուում էր Հայաստանի, Ասորիքի և Փոքր Ասիայի սահ-

1) Զենոբ Գլաւ, պատճէն երկրորդ և պատասխանի թղթոյն սրբոյն Գրիգորի . . .

2) Ագաթանգ. 248.

մանի վերայ և խառն բնակչութիւն ունէր: Մեր յիշած պատմիչները յոյն կրօնաւորների մասին լսելով՝ գրում են, որ ս. Լուսաւորչի աշակերտ Դանիէլ ծերունին ասորի էր¹⁾ սրա աշակերտ Շաղիտան նոյնպէս ասորի էր²⁾:

Մենք չը գիտենք թէ պ. Յ. Թօփճեանը Աղաթանգեղոսի ո՞ր տպագրութիւնն է ունեցել ձեռքի տակ, որ գրելով. «Երբ Գրիգոր Լուսաւորիչը Կեսարիայէն վերադարձաւ, յոյն հոգեւորականներու բաղմութիւն մը բերաւ հետը», աղբիւր է ցոյց տալիս Աղաթանգեղոսի 101 էջը: Եթէ այդ, մեր մէջ բերածն է, այդտեղ ոչ թէ «յոյն հոգեւորականներու բաղմութիւն» այլ մի յոյն հոգեւորականի մասին ևս յիշատակութիւն չը կայ: Դուցէ «Մեծաւ պատուով և թղթով և ժողովով...» խօսքերի մէջ ժողովով բառը հասկացել է «յոյն հոգեւորականներ ու բաղմութիւն մը»: Սակայն այդ բաղմութիւնը եթէ յոյն էլ լինէր, ժողովուած էր ս. Գրիգորին ուղարկելու և ոչ ուղեկցելու:

Հայաստանի կրօնաւորութեան վերաբերութեամբ միւս կէտերում մեր և պ. Յ. Թփճեանի կարծիքների մէջ տարբերութիւն չը կայ, եթէ կայ էլ, աննշան է:

Կրօնաւորների աստուածաշտութեան կամ ժամակարգութեան մասին Դ. դարում՝ ոչինչ որոշ չենք կարող ասել: Հայերէն գիր ու դպրութիւն չը կար, ուրեմն ժամերգութիւնը հայերէն չէր կարող լինել, յունարէն էր և ասորերէն. Հայաստանը բաժանուած էր երկու մասի յունաց բաժնում բնականաբար զօրեղ էր յոյն տարրը և յունական ազդեցութիւն, պարսկական բաժնում՝ ասորականը: Հասարակաց աղօթքի ժամերի մասին գիտենք՝ որ առաւօտեան ժամերգութիւնը կար. Փաւստոսը ասում է (գալ. Դ. գլ. ԺԵ.) «Մինչդեռ առաւօտին աղօթքն մատչէլին»:

(Կր Շարունակով)

Յուսիկ Կաթ.

1) Խոր. գիրք Գ. գլ. ԺԴ, Փաւստ. Բիւզ. դպր. Գ. գլ. ԺԴ:
2) Փաւստ. դպր. Ե. գլ. ԻԶ: